

DA SE NE BI POZABILO

O KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU NA OTOKU RABU MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Dr. Natalija Mihelčič Gradišar, prof. zgodovine in geografije, Osnovna šola Stopiče

Prispevek prinaša zapis o spominski kulturni prireditvi, ki je bila v dvorani Šeškovega doma v Kočevju in je bila posvečena predstavitvi in predvajanju filmskega posnetka o italijanskem koncentracijskem taborišču na otoku Rabu med drugo svetovno vojno.

ZA UVOD

Grozote in posledice druge svetovne vojne so posegle tudi na slovenska tla: med tragičnimi žrtvami tega časa so tudi številni, ki so bili iz svojih domov pregnani v delovna in koncentracijska taborišča.

Namen pričujočega prispevka je vsaj s kratkim zapisom obeležiti spominsko kulturno prireditev v Šeškovem domu v Kočevju, namenjeno predvajanju sporočilno in pietetno neprecenljivega filmskega posnetka, ki prikazuje življenje v koncentracijskem taborišču na otoku Rabu med drugo svetovno vojno preko dokumentarnih posnetkov, osebnih izkušenj in drugih virov. Prostor za predvajanje in dogodek je ponudil Pokrajinski muzej Kočevje v sodelovanju z zunanji sodelavci.

Filmski posnetek so si na spominski kulturni prireditvi ogledali tudi naši osnovnošolci: z vso pretresljivostjo jim je prikazal trpljenje in neznosne življenjske razmere taboriščnikov, med katerimi so se znašli tudi njihovi svojci, sorodniki, prijatelji njihovih sorodnikov.

PREDSTAVITEV ŽIVLJENJA V KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU NA RABU

O avtentičnem filmskem posnetku

Kot je povedal Stane Kotnik, eden od soavtorjev tega zgodovinsko-kulturnega projekta in tudi njegov vodja, je bil namen projekta za pripravo filmskega posnetka o koncentracijskem taborišču na Rabu širšemu občinstvu predstaviti grozodejstva druge

svetovne vojne in strašno življenjsko zgodbo in trpljenje internirancev, ki so se med drugo svetovno vojno znašli v tem zloglasnem italijanskem taborišču. Film je bil posnet po sklepu Taboriščnega odbora Rab iz leta 2004 in temelji na do sedaj objavljenih pisnih in slikovnih virih, avtentičnem arhivskem gradivu in pričevanjih še živečih internirancev. Interniranje civilnega prebivalstva, ki je doletelo tudi številne Slovence in Slovenke, je bila genocidna politika fašistične Italije in Mussolinija med drugo svetovno vojno.

Film zajema tri vsebinske sklope in predstavlja celovito tragično sliko dogajanja in trpljenja med drugo svetovno vojno. V prvem vsebinskem sklopu so najprej pokazana grozodejstva italijanske okupacijske vojske med najhujšo ofenzivo v Beli krajini, na Notranjskem in Dolenjskem – roško ofenzivo, ki je za seboj pustila uničenje vasi in poboj civilnega in vojaškega življa, v nadaljevanju pa so prikazane strašne življenjske razmere v koncentracijskem taborišču na otoku Rabu, kamor so bili internirani tudi številni Slovenci. Drugi vsebinski sklop opisuje nastanek in razvoj skrivnega uporništv internirancev ter ustanovitev vojaških oddelkov. V tretjem delu pa sledi prikaz ureditve pokopališč na Rabu umrlih internirancev: zamisel tega projekta je delo arhitekta Edvarda Ravnikarja, umetniški oblikovalec veličastnega mozaika, polnega simbolov, pa Marij Pregelj.

Na podlagi večletnega zbiranja in preverjanja dokumentiranega gradiva in na podlagi lastnih izkušenj ter doživetij sta bila avtorja besedila za film Herman Janež in dr. Anton Vratuša. Spremljajoče slikovno gradivo je bilo povzeto iz že objavljenih del, nekaj pričevanj za film pa je bilo tudi posnetih.

Film je bil posnet po sklepu Taboriščnega odbora Rab iz leta 2004.

Film je spremljala tudi razstava slik v avli Šeškovega doma

Razstava je prikazovala internirance na Rabu. Slike so delo umetnika Slavka Hotka, ki je bil od avgusta 1942 do kapitulacije Italije v letu 1943 tudi sam interniranec v tem taborišču in je tako dodobra spoznal in prenašal trpljenje in grozote taboriščnega življenja. Njegove skice in slike je za razstavo odstopil Metod Praznik, s pomočjo strokovnega sodelavca Staneta Kirna pa je razstavo postavil Pokrajinski muzej Kočevje.

Vabilu na spominsko kulturno prireditev s predvajanjem filmskega posnetka in razstavo slik se je odzvalo čez 170 obiskovalcev, med njimi so bili najštevilnejše zastopani še živeči borci. Prišli so se poklonit spominu na sotrpine in umrle kolege in kolegice. O grozotah in trpljenju v koncentracijskem taborišču na otoku Rabu sta spregovorila avtor filma Stane Kotnik in kočevski župan Janko Veber.

RAB – NAJLEPŠI OTOK NA JADRANU, TUDI OTOK GROZOT IN TRPLJENJA

Otok Rab je zaradi raznolikosti svojega reliefa, flore in favne dobil

številna imena, ki opisujejo njegove naravne lepote. Številni so ga poimenovali "najlepši otok Jadrana", drugi so ga videli kot enega izmed "najlepših naravnih muzejev starin". Geografski položaj otoka, razgibanost obale ter ugodna klima so otoku Rabu omogočili, da se je razvil v turistični otok, ki vse do danes ostaja zelo obiskana turistična destinacija na Jadranu. – Čudoviti otok Rab pa ima na žalost tudi drugačno zgodovinsko podobo, ki v strahotnem času druge svetovne vojne ni bila odvisna od narave, pač pa, žal, od človeka.

Čudoviti otok Rab pa ima na žalost tudi drugačno zgodovinsko podobo, ki v strahotnem času druge svetovne vojne ni bila odvisna od narave, pač pa, žal, od človeka.

Obdan s številnimi otočki in prepreden z morskimi kanali, je otok Rab med drugo svetovno vojno postal prizorišče grozot in nehumanosti, storjenih nad moškimi, ženskami, materami in očetmi, nad otroki, stari in nebogljenimi.

Na otok Rab je italijanska vojska vkorakala 17. aprila 1941, postavila okupatorsko oblast in vršila teror nad j prebivalstvom. Sporazum med Mussolinijem in A. Pavelićem 18. maja 1941 je določal aneksijo Raba, Krka, Kastava, Čabra, velikega dela Šušaka in manjši del Delnic k fašistični Italiji. Z internacijami in nasilnim izseljevanjem je namenoma pohodila predpise mednarodnega prava, ki naj bi zavarovali pravice prebivalcev v okupiranih deželah.

Čeprav bi morali italijanski vojaki spoštovati predpise mednarodnega prava, so le-ti streljali, morili in mučili ljudi ter jih prisilno odgnali v internacijo v koncentracijska taborišča, ki so jih ustanovljali po Italiji (Padova, Gonars, ...) in okupiranih pokrajinah, da bi iztrebili slehernega, ki se je upiral in zoperstavil italijanskim oblastem. S tem bi omogočili, da bi nastal izpraznjen prostor, kamor so nameravali naseliti svoje rojake. Po sklenitvi sporazuma med italijansko vlado in Pavelićem ter po

aneksiji Raba k Italiji je poveljstvo nad okupiranim ozemljem v Reški pokrajini dobil general Ambrosio, ki ga je kmalu zamenjal general Mario Roatta. Ta je ostal na tem položaju do 15. decembra 1942, ko je poveljstvo prevzel general Mario Robotti, tedanji komandant XI. korpusa s sedežem v Ljubljani.

Italija je imela je bilo za časa druge svetovne vojne ob vzhodni jadranski obali veliko taborišč za internirance, vse od Kotorja do Reke. V taboriščih so trpeli mnogi, od jugoslovanskih internirancev do internirancev iz drugih dežel in držav. Toda taboriščni režim ni bil enak do vseh. Z jugoslovanskimi interniranci so ravnali hujše kot z drugimi: ti so živeli v slabših higienskih razmerah in bili deležni najneznosnejših postopkov. To je povzročilo, da so ljudje umirali eden za drugim, zbolevali za grižo in drugimi hudimi boleznimi, ki so na koncu vodile v smrt. Le peščica posameznikov je preživela strahote taborišča.

Nastanek koncentracijskega taborišča na otoku Rabu

Italijanska oblast je na okupiranih območjih ukazala, da je treba sovražnika uničiti ali pa ga izseliti, da bi na novo ozemlje naselili italijansko prebivalstvo. General Robotti je v svojem govoru v Kočevju oznanil: »Nobenih pomislekov zaradi škode, ki jo osebno ali dejansko prizadenemo upornikom. /../ Torej popolna izpraznitev: Naj vas ne skrbi trpljenje prebivalstva. Kamor pridete, do tal porušite vse. /../ Z drugimi besedami: doseči moramo rasno izravnavo ... zaostrimo naš režim in vzbudimo

v prebivalstvu občutek, da zanj ni rešitve ...« (Janež 1988, 4).

Zloglasna Okrožnica 3 C, ki je bila objavljena 1. marca 1942, je pomenila pravo razdejanje na območju slovenskega ozemlja in celotne Jugoslavije, saj je bilo prebivalstvo teh pokrajin izgnano v koncentracijska taborišča. Navodilo poveljstva italijanske II. armade o množičnih internacijah je napovedalo začetek najostrejših ukrepov.

Velika italijanska ofenziva, sestavljena iz divizij, legij in tankovske ter motorizirane enote, policijske in karabinjerske enote, je prečesala ozemlje od Ljubljane do Reke. Ujela je mnogo borcev in aktivistov Osobodilne fronte (OF), jih mučila in postrelila. Prizanesli niso niti starčkom, ženskam in otrokom. Na tisoče so jih odgnali v taborišča. Domovi domačih ljudi so bili porušeni in požgani, ljudje pa odgnani v trpljenje.

Koncentracijsko taborišče Kampor na otoku Rabu je bilo uničevalno taborišče. Julija 1942 so Italijani na kamporskih njivah med Kamporskim zalivom in Zalivom sv. Eufemije na otoku posekali koruzo, območje obdali z bodečo žico in postavili lesene konstrukcije za mitralješka gnezda. Ograjeni prostor so sprva namenili koncentracijskemu taborišču, ki je bil v svoji začetni fazi. V nekaj mesecih se je taborišče razširilo in postalo veliko. V pripravi so bila štiri taborišča: taborišče I, II, III in IV. Prvo taborišče, imenovano sprejemno taborišče, je sprejelo vse internirance, ki so jih prignali na Rab; sledili sta moško in žensko taborišče, ki sta bili ločeni, ter židovsko taborišče. V sprejemnem taborišču so internirance najprej popisali in

General Robotti je v svojem govoru v Kočevju oznanil: »Nobenih pomislekov zaradi škode, ki jo osebno ali dejansko prizadenemo upornikom. /../ Naj vas ne skrbi trpljenje prebivalstva. Kamor pridete, do tal porušite vse.«

ostrigli, jim odvzeli vse osebne stvari in jih ločili od družin. Nato so jih poslali naprej v taborišče. Podobno so

storili z ženskami, starčki, otroci in nebogljenimi.

Prvi transport internirancev je bil na otok prignan 27. julija 1942. To je bila skupina 170 Slovencev, starih od 18 do 45 let. Naslednji dan je prispel še en transport. Šlo je za skupino žensk, moških in starih ljudi iz Bele krajine.

Več transportov taboriščnikov, ki so prihajali na Rab vse do oktobra, je bilo brezimnih, navedeno je bilo samo število ljudi.

Življenje v taborišču

Interniranci so bivali v šotorih, ki so bili v zelo slabem stanju, dotrajani, raztrgani in izrabljeni. V enem šotoru je bilo prostora za štiri ljudi, vendar Italijani so vanje nastanili od šest do osem ljudi. Ker je bilo taborišče na mokrih tleh, je bilo ob deževju globoko blato, ob suši pa prah. Bivalne razmere so bile nehumane in neznosne: interniranci so spali na golih tleh, na prgiščih koruze. Dobili so samo majhno, raztrgano odejo, ki je bila njihovo glavno imetje. Trpeli so strašno žejo, še posebej v poletnih mesecih. Dobili so toliko vode, kolikor so jo pripeljali s cisternami: ta pa je bila namenjena predvsem kuhanju in pranju. Ker pa je vode velikokrat zmanjkovalo tudi za kuhanje, so interniranci ostajali brez že tako skromnega obroka hrane.

Vsakemu je pripadal le košček kruha, ki je tehtal od 7 do 9 gramov. V juhi so dobili le od 4 do 11, redkokdaj do 20 makaronov ali pa samo dve žlici riža.

Drugo je bilo zelje, storži, smrdljiva pesa ali pa celo svinjska buča, sir je bil nemasten, namesto mesa pa so dobili le obrane kosti.

Paketi s prehrano, ki so jih pošiljali svojci internirancev na Rab, so stali v skladiščih. Že novembra 1942 je v skladiščih stalo okoli 12.000 paketov,

vendar razdeljenih jih je bilo le nekaj tisoč. Številni paketi so prispeli nazaj, v mnogih se je vsebina pokvarila, druge pa so izpraznile podgane.

Prvi transport internirancev je bil na otok prignan 27. julija 1942. To je bila skupina 170 Slovencev, starih od 18 do 45 let.

Starostna sestava taboriščnikov je bila raznolika, zlasti v ženskem taborišču, kjer so bili otroci, ženske in nebogljeni. Shirani otroci so dejansko gnili pod šotori, ženam in dekletom so odpovedale naravne življenjske funkcije in med taboriščniki so razsajale številne bolezni: hitro hujšanje, nenavadna zabuhlost, griža in druge bolezni. Med interniranci je bilo tudi nekaj nosečnic. Mnoge so rodile pod šotorom v nemogočih razmerah ali pa so jih odpeljali v zasilno bolnišnico v mesto Rab v hotel Adria. Vse izčrpane so se po nekaj dneh vrnile nazaj v taborišče. Otroke, ki so preživeli pri porodu, je čakalo trpljenje in gorje. Številne matere so svoje mrtve dojenčke skrivale

pod odejo, da so v njihovem imenu dobile še nekaj dodatnega kruha, da so se lahko prehranile za tisti dan. Dogajalo se je, da so mnogi taboriščniki v svojem šotoru zatajili mrliča, da so lahko prejeli njegov obrok hrane.

Vsakemu je pripadal le košček kruha, ki je tehtal od 7 do 9 gramov. V juhi so dobili le od 4 do 11, redkokdaj do 20 makaronov.

mrliča, čeprav je bilo na krsti napisano le eno ime. Upoštevalo to dejstvo in upoštevalo tudi število brezimnih oseb, pripeljanih v Kampor in tam umrlih, se točnega števila umrlih ne da ugotoviti: po pridobljenih podatkih je v taborišču umrlo 1477 ljudi, od tega 887 Slovencev, 586 Hrvatov in 4 Židje. Ugotovljeno je, da je osta-

Lakota, mraz, burja, žeja in uši so povzročile izsušenost in shiranost slehernege v taborišču. Vse to jim je pobralo poslednje moči in jih pahnilo v grob.

Otroke, ki so preživeli pri porodu, je čakalo trpljenje in gorje.

Grobove so kopali tako, da so izgrebli globok jarek in vanj polagali tudi po več krst. V krstah sta bila večkrat po dva

lo živih le nekaj otrok, rojenih na Rabu. Prva žrtev tega taborišča je bil trimesečni otrok, ki je umrl 6. avgusta 1942. Zatem se je število umrlih otrok samo še povečevalo.

Najtežji dan in najstrašnejšo noč so taboriščniki preživeli v noči z 29. na 30. september 1942, ko je taborišče zajela nevihta. Voda je v hipu preplavila celo taborišče in po vsej dolini se je razleglo strašno vpitje obupanih in nemočnih mater ter prestrašenih otrok. Ko se je nevihta podela, so se morali vrniti nazaj v šotore.

Ustanova, kamor so peljali bolne internirance, je bila t. i. taboriščna ambulanta na pobočju hriba. Bolniki so ležali na tleh v veži in v kleti, ker je bilo število postelj nezadostno. V klet so spravljali težke bolnike, ki so bili v zadnjih trenutkih življenja. Če so koga le sprejeli v bolnišnico, so ga sotrpini pripeljali do tovarnjaka v samokolnici: vozili so svoje sotrpine, okostnjake, polne ran in gnoja, umazane od blata in obzrte od uši. Zaradi mraza in vetra je bilo obiranje mrčesa pod šotori skoraj nemogoče. Perila ljudje niso mogli menjati, ker ga niso imeli.

Pretresljiv je opis enega izmed taboriščnikov, ki je zapisal naslednje besede »Najtežje dočakana je bila četrta ura popoldan, ko je bil zbor vseh desetarjev, ki so za vsakega interniranca prejeli po osem dekagramov težak hlebček kruha ter košček sira ali mesa. /../ Razdeljevanje je potekalo po ustaljenem redu. Pred vsak kotel so se morale v vrsto postaviti vse štiri desetine, vsak dan v drugačnem vrstnem redu. Pred vsako desetino je moral stati desetar s seznamom, s katerega je poimensko poklical posameznike, in obenem pazil, da se ne bi kdo drug vrnil zraven. /../ Ko so vsi prejeli obrok in če je po naključju kaj ostalo v kotlu, je dal kuhar najprej nosačema, zatem pa še vsakemu desetarju po pol zajemalke jedi kot dodatek. /../ Največ prepira je bilo pri delitvi hlebčkov in

mesa ali sira. Nemogoče je bilo, da bi bilo vsak dan na tisoče hlebčkov enakih po velikosti in teži, nemogoče je bilo tudi narezati popolnoma enake koščke mesa ali sira. Da bi dosegli pravičnost pri delitvi hrane, so se po šotorih dogovorili za menjavanje vrstnega reda čakajočih na hrano pri odbiri kruha, mesa ali sira« (Kirn 2008, 14).

V taborišču so se znašli tudi židovski interniranci. Ti so bili naseljeni v zidane objekte taborišča II. Židovski interniranci so živeli v boljših pogojih kot ostali interniranci v taborišču. Ugodnosti, ki so jih imeli, so se poznale pri vsaki situaciji. Ko so prispeli v taborišče, so jim najprej odvzeli vso prtljago in jo razvozili po zidanih hišicah. Skoraj vsaka družina je bila nastanjena v svoji hišici. Prav tako je bila njihova prehrana velikokrat boljša od ostalih. Bili so bolje oblečeni. Židovskim internirancem je bilo dovoljeno sprehajanje ob hišicah v večernih urah. Na delo niso odhajali. Italijani so jih večkrat vozili na kopanje k morju. V taborišču je bil ustanovljen tudi sanitetni tečaj za židovska dekleta. Številna židovska dekleta so kasneje pomagala v taboriščni ambulanti.

V januarju 1943, ko se je že nakazovala upadajoča moč Italije in njena kapitulacija v aprilu 1943, so se razmere v taborišču začele nekoliko izboljševati. Število internirancev je upadalo zaradi velike umrljivosti, odhajanja v druga taborišča in neznatnega pritoka novih.

Konec taboriščnega življenja

Novica o padcu fašizma in kapitulaciji Italije je na otok prišla 8.

septembra 1943. To je pomenilo konec taboriščnega življenja in pot v svobodo. Interniranci so tisto noč glasno zapeli. Pesem je izražala njihovo enotnost in moč. Komandant rabskega taborišča Cuiuli je ostal brez moči. Da bi prekril strah in nemoč, je ukazal podvojiti straže v taborišču, okrečiti posadke v bunkerjih in okrog taborišča uvedel strogo pripravljenost na vse. Naslednji dan je komandant Cuiuli pozval na pogovor zastopnike internirancev. Le-ti so mu odgovorili, da niso več interniranci in za njih je bilo konec italijanskega režima.

Kapitulacija Italije je pomenila zmago nad fašističnim režimom, zmago nad trpljenjem in grozotami v taborišču: udarne enote NOV so napadle Italijane in jih razorožile ter postavile straže internirancev vsepovsod po taborišču. Patrulja policijskega vođa je prignala z Raba v taborišče komandanta Cuiulija. Udarna brigada je postopoma osvajala italijanske vojaške postojanke na otoku. Svojo pot osvajanj in razorožitve je nadaljevala proti pristanišču, kjer so porazili še zadnje italijanske vojake.

Boleča zgodovinska resnica je, da je bilo med drugo svetovno vojno

Boleča zgodovinska resnica je, da je bilo med drugo svetovno vojno na lepem jadranskem otoku Rabu italijansko koncentracijsko taborišče – kraj trpljenja in kraj smrti, tudi za veliko število Slovencev.

na lepem jadranskem otoku Rabu italijansko koncentracijsko taborišče – kraj trpljenja, ponižanja in kraj smrti, tudi za veliko število Slovencev: spomin nanje zdaj na otoku ohranja le zapis njihovih imen na spomenikih.

ZAKLJUČEK

Filmski posnetek s prikazom dogajanja v italijanskem koncentracijskem taborišču na otoku Rabu, izpričanega z arhivskimi in zgodovinskimi viri ter osebnimi pričevanji, je pietetna zgodovinska priča o grozotah fašističnega sistema nad interniranci, tudi nad Slovenci in Slovenkami, ki so se v grozotah druge svetovne vojne znašli v njem: na spominski slovesnosti v dvorani Šeškovega doma v Kočevju so si pretresljivo filmsko izpoved o dejstvih, ki so dolgo časa ostala prikrita in neizpovedana obsodba medvojnega fašističnega totalitarizma, ogledali tudi naši osnovnošolci.

Na spominski slovesnosti v dvorani Šeškovega doma v Kočevju so si pretresljivo filmsko izpoved ogledali tudi naši osnovnošolci.

LITERATURA

Janež, Herman (1988) *Kampor – koncentracijsko taborišče na Rabu*. Ljubljana:

Kirn, Stane (2008) *Življenje brez mladosti. Spomini rabskega interniranca*. Kamnik.

Kotnik, Stane (2008) Filmski posnetek: *Italijansko koncentracijsko taborišče na otoku Rabu*. Kamnik.